
TANULMÁNYOK

PAUL GRADVOHL-MARIÁN BÉLA-SZABÓ ILDIKÓ

A folyamatosság forradalma

*avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe
a magyar politikai közgondolkodásban**

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a magyar társadalom rendszerváltás utáni politikai magatartásában – beleértve a '90-es és a '94-es választások alatti magatartását is – milyen szerepet játszott az előző rendszerhez való viszonya, valamint a rendszerváltás utáni pártoknak az előző rendszerhez fűződő viszonya. A 20. századi magyar történelem máig ható, a politikai közgondolkodást meghatározó örökségét azon a paradoxonon keresztül szeretnénk bemutatni, amely a magyar társadalomnak az előző, államszocialista rendszerhez és a ma legsikeresebb párthoz, az MSZP-hez való viszonyában fejeződik ki. A paradoxon lényegét a következőkben látjuk:

– Egyrészt a magyar társadalom 1990-ben, az első szabad választásokon olyan politikai rendszerre mondott nemet, amelyikben négy évtizeden keresztül egyetlen párt: a kommunista párt gyakorolta a hatalmat. Elutasította az MSZP-t is, az egykori kommunista párt utódpartját.

– Másrészt viszont a következő választásokon, 1994-ben; miután a mandátumok 54 százalékát megszerezte, az MSZP került hatalomra. (Igaz, hogy ez javarészt a magyar választói rendszer sajátosságainak köszönhető. 1994-ben a választásra jogosultak 70%-a járult az urnákhoz, akiknek 34%-a adta voksát a szocialista pártra. Ez azt jelenti, hogy a választásra jogosultak 24%-a szavazott az MSZP-re.)

* Tanulmányunk annak az előadásnak bővített változata, amely 1998. január 22-én hangzott el ugyanezzel a címmel Párizsban, a Centre Interuniversitaire d'Études Hongroise (Université de la Nouvelle Sorbonne, Paris III.) és a Groupe d'Analyse des Stratégies Industrielles (Université de Marne-la-Vallée) által rendezett, „Dix années de transition en Hongrie” című konferencián. Jelen változat még 1998 márciusában, a választások előtt készült.

1998 tavaszán a harmadik szabad választás alkalmával a legtöbb közvélemény-kutatás megint az MSZP győzelmét jelzi. Azt a tényt azonban, hogy az elmúlt években az MSZP volt a legsikeresebb párt, az sem befolyásolja, ha a választásokon nem nyer.

Nem kétséges, hogy Magyarországon sikeres rendszerváltás zajlott le. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a hatalmi aktorokat a különböző politikai és gazdasági szinteken, akkor a helyzet emlékeztet az ismert kínai példázatra, amely szerint csak nézőpont kérdése, hogy a vízzel félig töltött pohárban vajon a félig üres poharat látjuk-e, vagy a félig tele poharat¹. Mi azt a poharat szeretnénk közelebbről is szemügyre venni, amelynek az a legfőbb tulajdonsága, hogy csak/már félig van benne víz. A következőkben áttekintjük az MSZP támogatottságának alakulására, a rendszerváltás megítélésére és a gazdasági várakozásokra vonatkozó közvélemény-kutatási adatokat, majd kísérletet teszünk ezek elméleti értelmezésére.

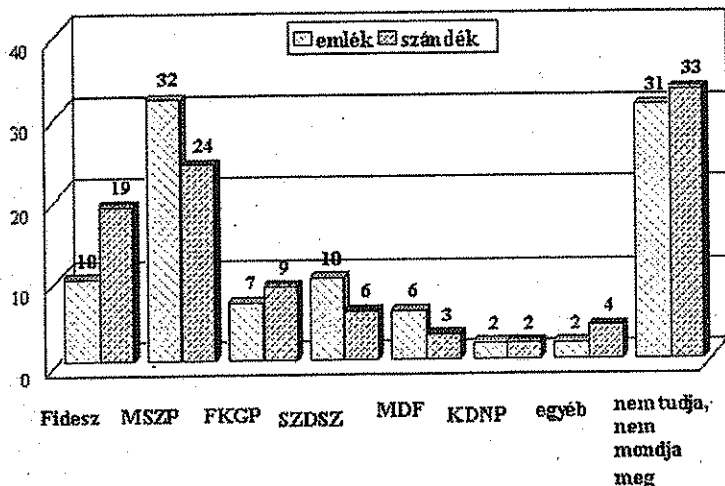
A PÁRTOK TÖRZSKÖZÖNSÉGE

Az 1998. első negyedévi közvélemény-kutatások szerint² a megkérdezettek 32 százaléka emlékszik vissza úgy 1994 májusára, hogy a szocialistákat támogatta vagy támogatta volna, ha mégis csak elment volna szavazni. Aktuálisan viszont csak a megkérdezettek 24 százaléka vallja kedvenc pártjának az MSZP-t, azaz a párt komoly veszteségeket könyvelhet el magának. Ám a „most vasárnapi” választásokat ismét megnyernék, amit elsősorban annak köszönhetnek, hogy híveik szavazókedve magasabb, mint legfőbb kihívójuk, a Fidesz-MPP táboráé. Az MSZP-n kívül egyébként az SZDSZ és az MDF is vesztese a 1994 óta bekövetkezett pártpreferencia-változásoknak. Egyértelmű nyertesnek pedig csak a Fidesz tekinthető (lásd *1. ábra*). A 1994 májusára vonatkozó emlékek és a jelenlegi szavazási szándékok egybevetése másrésztől azt mutatja, hogy a választópolgároknak mindössze egyharmada-negytedede rendelkezik stabil, kialakult preferenciával. A másik végletet az a 20 százalék alkotja, amelyikbe azok tartoznak, akiknek nem volt és most sincs kedvenc pártjuk, és akik el sem akarnak menni szavazni. A két csoport között találjuk a választópolgárok tekintélyes hányadát, 42 százalékát, akiknek képlékeny a pártokhoz való viszonyuk.

A képlékeny pártkötődésűek között található az a 12–14 százaléknyi-ra becsülhető csoport is, amelyiknek a tagjai végül is el fognak menni szavazni, ám döntésükre nagyobb hatással lesznek közvetlen környezetük állásfoglalásai, mint saját politikai beállítódásuk. Egyrészt azért, mert politikai beállítódásuk nagyon kevésbé tudatos, másrészt pedig nem kötődnek pártokhoz. Ez a bizonyos 12–14 százalék jellemezhető azzal, amit a győzteshez húzásként szoktak értékelni. Esetükben két egyszerű szociálpszichológiai törvényszerűség érvényesül: 1) a véleményükben bizonytalanok inkább a többségi véleményhez húznak, mint a kisebbségihez; 2) a legerősebb pártnak van a legtöbb és legaktívabb híve, így mellette hangzik el a legtöbb érv és rábeszélés a közvetlen, személyes csatornákon (tipikusan családi, munkahelyi beszélgetések során).

1. ábra

Melyik pártra szavazott (volna) '94 májusában?
Melyik pártra szavazna most (ha mégis elmenne)?
(a megkérdezettek százalékában)

1. táblázat

A '94 májusára vonatkozó emlékek egybevetése az aktuális
pártpreferenciákkal
(a megkérdezettek százalékában)

	1994 negyedik negyedévben	1998 első negyedévben
pártjához hűséges	34	38
pártjában csalódott: pártot váltott korábban nem volt,	17	17
de most van preferált pártja	7	11
pártjában csalódott, elbizonytalanodott	19	14
nem volt, és most sincs preferált pártja	23	20

Forrás: Marketing Centrum

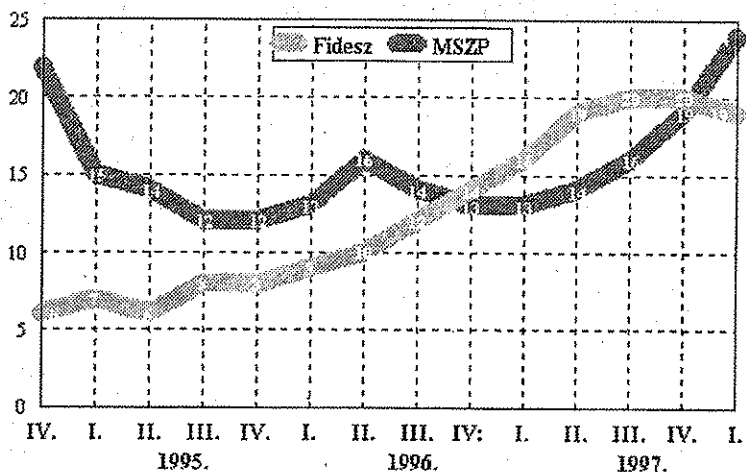
Az 1. táblázatban is az 1994 májusára vonatkozó emlékeket vetettük egybe az aktuális szavazási szándékokkal. Az első oszlop adatai 1994 negyedik negyedévből, a másodikéi 1998 első negyedévből származnak. Talán az a legszembeötlőbb, hogy csekélyek az eltérések a két oszlop között, holott a ciklus folyamán a nagy pártok támogatottsága nagyon is változó volt. Például az MSZP esetében a minimuma 12 százalék volt, a

maximuma pedig 27 százalék, a Fidesz-MPP támogatottsága pedig 6 százalékról jött fel 20 százalékra (3. ábra).

Az 1. táblázat számainak állandósága két okra vezethető vissza. Egyrészt az idő múlásával az emlékek is változnak (különösen azoknál, akik nem mentek el szavazni). Másrészt itt a magyar társadalom pártokhoz való viszonyulásának „állandóit” tártuk fel: a pártpolitikától teljesen távol maradók 20 százalék körüli és a stabil kötődéssel jellemezhetőek egyharmad körüli aránya például már az 1990 és 1994 között készült felmérésekben is megmutatkozott, pedig az előző és a jelenlegi ciklus politikai fejleményei nagyon eltérőek, és akkor talán még nagyobb ingadozások voltak a pártok támogatottságában, mint mostanában (2. ábra).

2. ábra

Az MSZP és a Fidesz-MPP támogatottsága a lakosság körében (1994–1997) (negyedévenként összevont adatok) (a megkérdezettek százalékában)

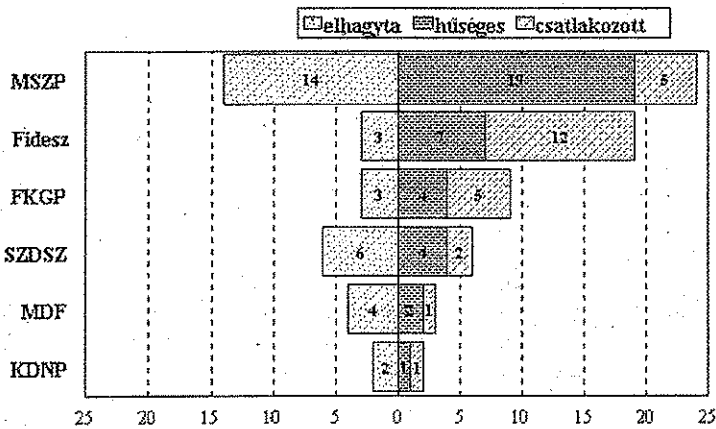
Az eddigiek alapján végül is azt mondhatjuk, hogy a magyar választók hozzávetőleg egyharmada–négytizede vesz részt „aktívan” is a pártpolitikában. Ez azt jelenti, hogy körülbelül ennyien tájékozódnak nap mint nap a politikáról (olvassák, nézik, hallgatják a belpolitikai híreket, követik a vitákat stb.), illetve ennyien szoktak időnként politikai beszélgetéseket kezdeményezni szűkebb környezetükben. Ez egyben azt valószínűsíti, hogy az ő preferenciáik felerősödnek a választási kampányok során, hiszen az ő véleményüket kéri a döntéseikben bizonytalanok. Ennek az aktív rétegnek a pártkötődései már jó ideje stabilak.

A legnagyobb törzsközönséggel valamennyi párt közül az MSZP büszkélkedhet: 1998 első negyedévében a megkérdezettek 19 százaléka mondta azt, hogy 1994-ben az MSZP-re szavazott (volna), és hogy most

is erre a pártra szavazna. Az is igaz viszont, hogy az MSZP-től fordultak el a legtöbben: a kérdezettek 14 százaléka 1994-ben az MSZP-re szavazott (volna), ám most más pártra voksolna vagy elbizonytalanodott. Az SZDSZ-nek a polgárok 6 százaléka fordított hátat 1994 óta, a többi parlamenti pártnak pedig 2–4 százaléka. Az új támogatók számát tekintve a Fidesz vezet. Ezek az új támogatók azonban kevésbé „biztos” szavazók, mint az MSZP törzsközönsége, így aztán a Fidesz és az MSZP választási esélyei valójában még nagyobb mértékben eltérnek, mint az aktuális támogatottságuk (3. ábra).

3. ábra

Változások a pártok táborában, 1998. I. negyedév
(a megkérdezettek százalékában)

Ha pártonként összeadjuk a 2. ábra három számadatát, megtudhatjuk, hogy az 1994 óta tartó parlamenti ciklus folyamán a polgárok mekkora hányadát tudta megnyerni az adott párt. Az MSZP esetében ezek aránya 38 százalék, a Fidesznél 22 százalék, az SZDSZ-nél és az FKGP-nél 12–12 százalék, a többi pártnál pedig még ennél is kevesebb. Ez megint csak azt jelzi, hogy az MSZP társadalmi hatását tekintve is a legnagyobb magyar párt.

Úgy tűnik, hogy az MSZP rendszerváltás utáni sikeres talpon maradása, átalakulása és kiépülése visszamenőleg is felértékeli rendszerváltás előtti előzményét: az MSZMP-t. A Medián 1992 és 1994 között készült felméréseiben a megkérdezettek 13 százaléka „vallotta be”, hogy valamikor tagja volt a „Pártnak”. Ez az előző kormányzati ciklusban „pötytynek” számított az életrajzon, manapság azonban korántsem. 1997 decemberében egy közvélemény-kutatás alkalmával a megkérdezettek 17 százaléka állította magáról, hogy 1988 előtt az MSZMP tagja volt (annak idején, fénykorában az MDP-nek a felnőtt lakosság 11 százaléka volt a tagja, 1988-ban pedig a lakosság 9 százaléka fizetett tagdíjat az MSZMP-

nek.) A volt MSZMP-tagok száma különösen az állami vállalatoknál, a közszolgálati szférában és a közigazgatásban, közép- és felsővezetői szinten növekedett a párt megszűnése óta: „az MSZMP-tagok e rétegeken belüli, több, mint 50 százalékos aránya (...) a korabeli agitprop-titkárok legvakmerőbb vágyait is felülmúlja.” A közigazgatásban és a közszolgálatban dolgozók 52 százaléka úgy emlékszik, hogy 1994-ben az MSZP-re szavazott, és a vezető beosztásban dolgozók több, mint kétharmada mondta ezt. Mindez viszont azt mutatja, hogy az államfüggő helyeken, különösen a vezető beosztásban dolgozók körében érdemnek számít az MSZMP-s múlt és az MSZP-re adott szavazat. Persze, a jelenleg is aktív MSZMP-tagok döntő többsége egyáltalán nem vallja magát kommunisztának. Ők a legtöbbször olyan baloldali érzelmű emberként határozzák meg magukat, akik a párton belül aktívan küzdöttek a rendszerváltásért.

NEM A PÁRTÁLLAMI DIKTATÚRÁRA, IGEN A „SZOCIALIZMUS VÍVMÁNYAIRA”

A rendszerváltás óta végzett közvélemény-kutatások nem csak arról tanúskodnak, hogy az elmúlt években felértékelődött az MSZMP-s tagság, hanem arról is, hogy felértékelődött a Kádár-korszak is. Az ezt bizonyító adatok közül most csak a legfrissebbeket emeljük ki. A Marketing Centrum munkatársai 1998. március elején megkérdezték az embereket, hogy mennyire értenek egyet a következő kijelentéssel: „A rendszerváltás több kárt, mint hasznot okozott az országnak.” Közel tíz évvel a rendszerváltás után, amelyben tulajdonképpen minden párt aktív szerepet játszott, és amelyben az MSZP is – nem alaptalanul – komoly érdemeket tulajdonít magának, mindössze a kérdezettek 22 százaléka válaszolta azt, hogy egyáltalán nem ért egyet a kijelentéssel. Ha a 4. ábrán látható adatokat 100 fokú skálára vetítjük, 50 pontnak adódik az átlag, ami bizony azt jelzi, hogy a társadalom nagyon nagy részének negatív asszociációi (is) vannak a „rendszerváltás” szó hallatán. A rendszerváltás megítélésében a legnagyobb különbségeket pártállás és jövedelmi helyzet szerint találtuk, de a válaszadók iskolai végzettsége, politika iránti érdeklődése, életkora és lakóhelyének nagysága is jelentősen befolyásolja a véleménymegoszlásokat. A 2. táblázat adatai közül talán az a legmeglepőbb, hogy a rendszerváltást elítélő kijelentéssel az FKGP hívei értenek egyet a leginkább. Az adatokból egyébként az is kiderül, hogy a rendszerváltás igazán csak a diplomások és az átlagosnál magasabb jövedelműek, illetve SZDSZ szavazók számára egyértelműen pozitív fogalom. Az FKGP táborának sajátos véleményét pedig éppen az magyarázza, hogy Torgyán József retorikája elsősorban a rendszerváltás tényleges veszteségeire hat: azaz a legkevésbé iskolázottakra és a legszegényebbekre. Ugyanakkor ez teszi érthetővé azt is, hogy miért veszít mindannyiszor a támogatottságából a kiscsapat, valahányszor a párt elnöke kommunistaellenes kirohanásokra ragadtatja magát.

2. táblázat

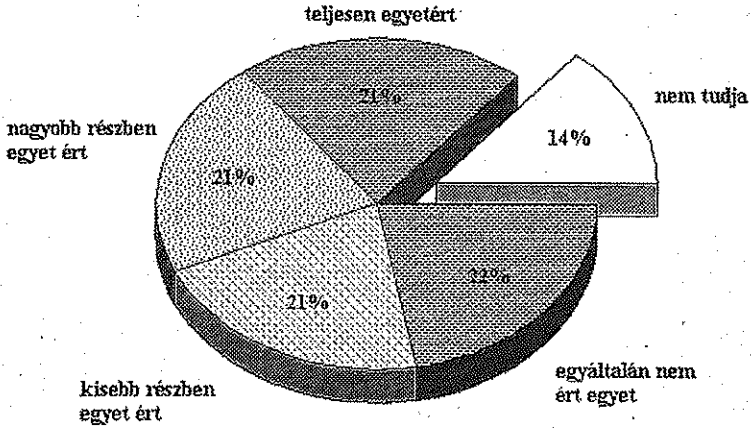
„A rendszerváltás több kárt, mint hasznot okozott az országnak.”

Mennyire ért egyet ezzel az állítással?	százfokú skálára vetítve
18–29 évesek	41
30–45 évesek	51
46–59 évesek	55
60 év fölöttiek	51
nincs érettségije	56
érettségizett	42
diplomás	31
5000 lakos alatt	57
5000–20 000 lakos	55
20 000 lakos fölötti város	46
megyeszékhely, megyei jogú város	46
Budapest	39
egyáltalán nem érdeklő a politika	59
egy kicsit érdeklő	49
közepesen érdeklő	46
nagyon érdeklő	43
sokkal szegényebbnek érzi magát az átlagosnál	62
egy kicsit szegényebbnek érzi magát az átlagosnál	53
átlagos jövedelműnek tartja magát	46
az átlagosnál jobb módúnak tartja magát	28
FKGP támogató	68
MDF támogató	50
Fidesz-MPP támogató	48
KDNP támogató	42
MSZP támogató	42
SZDSZ támogató	23
nem tudja, nem mondja meg	52
a válaszadók átlaga	50

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a rendelkezésünkre áll egy 1985-ből származó adatsor arról, hogy mit gondoltak akkoriban az emberek 12 társadalmi érték megvalósulásáról. A Marketing Centrum munkatársai 1995-ben és 1998-ban is megkérdezték az embereket ugyanezeknek az értékeknek a megvalósulásáról. A 3. táblázat adataiból jól látható, hogy a közvélemény szerint a rendszerváltás következtében elvesztettük a biztonságot nyújtó teljes foglalkoztatottságot és annak le-

4. ábra

„A rendszerváltás több kárt, mint hasznot okozott az országnak.”
Mennyire ért egyet ezzel az állítással?

hetőségét, hogy jól éljünk, de veszítettünk a tanulási, művelődési és pihenési, szórakozási lehetőségeink tekintetében is. A nyereség pedig „csak” annyi, hogy szabadon szervezkedhetünk. A 1985-ös felvétel adatai egyébként azt mutatják, hogy az emberek korántsem diktatúraként élték meg a Kádár-korszak utolsó, „szoft” éveit. Ez még akkor is így van, ha az adatok értelmezésénél tekintetbe vesszük azt a sejtést – amelyet empirikusan egyébként semmilyen vizsgálat nem támasztott alá –, hogy a rendszerváltás előtt a közvélemény-kutatások során a polgárok sokkal inkább konformista válaszokat adtak, mint a rendszerváltás után.

3. táblázat

A társadalmi értékek megvalósulásáról alkotott vélemények
(százfokú skálán)*

Mennyire valósul meg Magyarországon az, hogy...	1985	1995	1998
mindenki dolgozhassék	94	19	18
az emberek tanulhassanak, művelődhessenek	88	51	40
az emberek pihenhessenek, szórakozhassanak	74	37	33
az emberek nyugodt körülmények között éljenek	73	31	–
az emberek szabadon elmondhassák a véleményüket	65	69	–
az emberek jól éljenek	62	18	19
az állam ne szóljon bele az emberek magánéletébe	56	49	–

* Az összehasonlító vizsgálat eredményei Lázár Guy: *A jólét és a szabadság 1985-ben és 1995-ben* című kéziratos tanulmányából, illetve a Marketing Centrum 1998. márciusi felméréséből származnak.

az emberek ne legyenek kiszolgáltatva a hatóságok önkényének	55	47	44
mindenki beleszólhasson a közügyek intézésébe	54	45	54
az emberek egyenlőek legyenek	46	18	19
az emberek szabadon alakíthassanak szervezeteket érdekeik védelmére	45	65	–
az emberek között ne legyenek nagy anyagi különbségek	31	13	10

1995 decemberében és 1998 márciusában a Marketing Centrum azt is megkérdezte az emberektől, hogy mennyire valósultak meg a különböző társadalmi értékek a rendszerváltás előtt. Nagyon tanulságos egybevetni ezeket a válaszokat is az 1985-ös felmérés adataival. Ezekből a következők derülnek ki: 1) 1985-ben komoly anyagi különbségeket érzekeltek az emberek között, de a mából visszatekintve a korszakra, úgy tűnik, akkoriban anyagilag egyenlőek voltak. 2) Akkoriban úgy vélték, hogy szabadok, de a mából visszatekintve már látják, hogy nem voltak demokratikusak a viszonyok. 3) Az életlehetőségek tekintetében már akkoriban is jó volt a helyzet, és visszatekintve is jó a véleményük a rendszerváltás előtti időszakról. Ha mindehhez azt is figyelembe vesszük, hogy az emberek sokkal fontosabbnak tartják az életlehetőségeket közvetlenül érintő tényezőket, mint a demokratikus jogokat, akkor tulajdonképpen csodálkoznunk kell azon, hogy nem rosszabb a rendszerváltás mérlege annál, amit tapasztaltunk.

4. táblázat

*Mennyire valósultak meg a következő értékek a rendszerváltás előtt?
Az 1995-ös és 1998-as adatok egybevetése az 1985-ös véleményekkel
(százfokú skálán)*

	1985	1995	1998
mindenki dolgozhassék	94	86	87
az emberek tanulhassanak, művelődhessenek	88	74	79
az emberek pihenhessenek, szórakozhassanak	74	69	71
az emberek között ne legyenek nagy anyagi különbségek	31	53	60
az emberek jól éljenek	62	60	57
az emberek egyenlőek legyenek	46	49	47
az emberek ne legyenek kiszolgáltatva a hatóságok önkényének	55	37	38
mindenki beleszólhasson a közügyek intézésébe	54	27	32

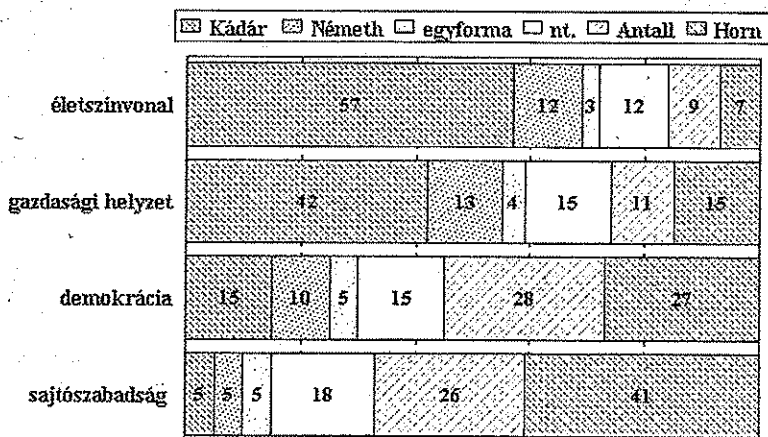
A rendszerváltás viszonylag kedvező megítélése legalább két dolognak köszönhető: egyrészt a magyar parlamentben 1990 óta csak rendszerváltó pártok kaptak helyet, másrészt komoly gazdasági hozadékaik is voltak az elmúlt évtizednek (a hiánygazdaság helyett kínálati piac, a vállalkozá-

si lehetőségek bővülése, a telefonhálózat kiépülése, önkormányzati fejlesztések stb.). Természetesen az MSZP is rendszerváltó pártnak tekinti magát, és az 1994-es sikere többek között annak az eredménye, hogy végérvényesen le tudta mosni magáról az utódpartiság bélyegét. Ez azt jelenti, hogy az emberek nem vették komolyan a jobboldali pártok ríogatásait, miszerint az MSZP veszélyezteti a demokráciát, ugyanakkor az emberek bíztak abban, hogy a szocialisták hatalomra kerülésével visszatér legalább egy része a Kádár-korszak előnyeinek.

Alátámasztják az eddigieket a Marketing Centrum 1998. márciusi adatai is. Az intézet munkatársai arra kérték az embereket: döntsék el, melyik kormányzati korszakban volt a legmagasabb az életszínvonal, a legnagyobb a demokrácia, a sajtószabadság, illetve mikor volt a legjobb a gazdasági helyzet. Az 5. ábrán az látjuk, hogy az életszínvonal és a gazdasági helyzet tekintetében magasan vezetnek a rendszerváltás előtti korszakok, és a rendszerváltás utániak „csak” a demokrácia és a sajtószabadság terén múlják felül a Kádár-korszakot. A demokrácia tekintetében a legtöbben – pártállásuk, illetve politikai ízlésük szerint – az Antall-, illetve a Horn-korszakot helyezték előtérbe, ugyanakkor a sajtószabadság tekintetében kimagaslóan jó az 1994–1998 között hivatalban lévő kormány megítélése. Még az MDF híveinek jelentős része is előrébb helyezte a Horn-kormányt, mint az Antall-korszakot. Ez két tényezőre vezethető vissza: egyrészt az előző ciklusban zajló médiaháború elítélésére, másrészt arra, hogy a médiatörvény elfogadására, és ebből fakadóan az elektronikus sajtó részleges privatizációjára csak ebben a ciklusban került sor. Mindez a politika és a média belviszonyai iránt kevésbé érdeklődő polgárok számára elsősorban a sokféle magyar nyelvű tévécsatorna közötti választás lehetőségében öltött testet.

5. ábra

Melyik korszakban volt a legnagyobb (a legjobb) a(z)...?
(a megkérdezettek százalékában)

Az MSZP társadalmi elfogadottsága annak ellenére erős, hogy az MSZP-többségű kormányt az emberek nem érzik egyértelműen saját érdekeik képviselőjének. A Gallup Intézet közvélemény-kutatásai szerint 1993-ban is, 1998-ban is csak a polgárok 3–3 százaléka gondolta, hogy a kormány a hozzájuk hasonló emberek érdekeit nagymértékben képviseli. „Ez az érzés a jelek szerint független az emberek jövedelmétől, foglalkozásától vagy életkorától, de független a mindenkori kormány politikai színezetétől is”, olvashatjuk az elemzésben. A Gallup eredményeiből ráadásul az is kiderül, hogy az Antall-kormányról többen gondolták, hogy nagy mértékben képviseli a vállalkozók érdekeit (37%), mint a Horn-kormányról (29%). Ez utóbbiról azt is kevesebben gondolják, hogy az értelmiség érdekeit képviseli (21%), mint amennyien ezt tartották az előbbiről (29%). A középrétegek érdekeit 1993-ban a megkérdezettek 11 százaléka szerint képviselte a kormány nagymértékben, 1998-ban 7 százalékkuk szerint képviseli. Azt meg végképp nem gondolják a Horn-kormányról, hogy a munkások és a parasztok érdekeit nagymértékben képviselné: mindössze 3–5 százalék válaszolta ezt. (Az Antall-kormányról 3–3 százaléknak volt ez a véleménye.) 1993-ban a megkérdezettek 66, 1998-ban a 70 százalékkuk úgy vélte, hogy a kormány a gazdagok érdekeit képviseli.

Két szempontból azonban érdekes különbségek vannak az Antall-, illetve a Horn-kormány megítélésében: az idősek és az egyházak érdekeinek képviselete tekintetében. A Horn-kormányról többen gondolják, hogy nagymértékben képviseli az idősek érdekeit (17%), mint amennyien ezt tartották az Antall-kormányról (9%), ugyanakkor ez utóbbiról sokkal többen mondták, hogy az egyházak érdekeit képviseli (53%), mint amennyien ezt a Horn-kormányról gondolják (34%). Erre a két adatra később még visszatérünk.

A két-kormány megítéléséből egyértelműen kiderül, hogy a polgárok döntő többsége Magyarországon a rendszerváltás után a kormányról azt tartja, hogy elsősorban a legnagyobb kormánypárt vezetőinek érdekeit képviseli nagymértékben (85, illetve 79%), másodsorban a kormánypártok tagjainak érdekeit (85, illetve 74%). A kormány tevékenységének és társadalompolitikájának tehát nem a társadalmi, hanem a politikai prioritásait érzékelik. Ezzel együtt elfogadják, jóllehet a hatalom ilyen percepciója könnyen vezethet arra a következtetésre, hogy aki boldogulni akar, annak csatlakoznia kell a hadhoz. E recept szerint a társadalmi sikeresség záloga a politikai lojalitás.

BORÚRA DERŰ

A rendszerváltás első hét évében a pesszimizmus világrekordját valószínűleg a magyarok tartották. A többség 1990 óta minden évben azt várta, hogy a következő év rosszabb lesz, mint az előző. Még 1996-ban is a magyar lakosság 56 százaléka gondolta úgy, hogy 1997 rosszabb év lesz, mint a megelőző (Mareco Kft. 1998).

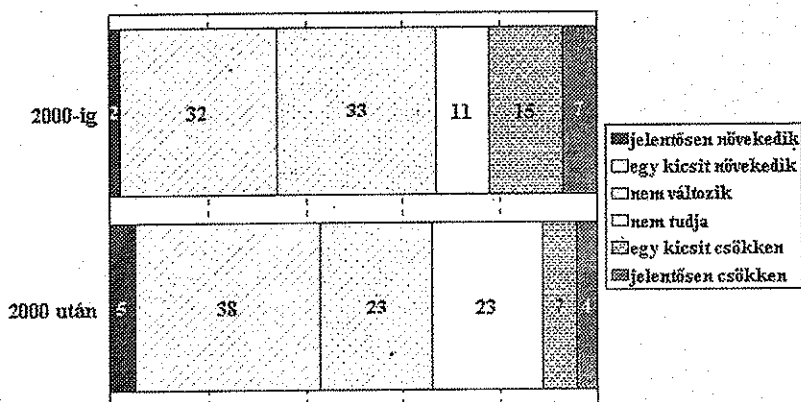
A magyar társadalom a rendszerváltás utáni időszakban nem volt elégedett. Nemzetközi összehasonlításban a magyarok különösen borúlátóaknak bizonyultak. Egy 1995-ben tíz rendszerváltó országban (Észtország, Cseh Köztársaság, Románia, Szlovákia, Lengyelország, Bulgária, Litvánia, Szlovénia, Lettország és Magyarország), valamint az Európai Unió tagországaiban végzett vizsgálat szerint a háztartások anyagi helyzetét az előző évhez viszonyítva a magyarok látták a legborúlátóbban: egyedül nálunk mondta a megkérdezettek többsége, hogy rosszabb lett. Arra a kérdésre, hogy várhatóan miként alakul háztartásuk anyagi helyzete a következő évben, ugyancsak nálunk válaszolták a legtöbben, hogy romlani fog. Végül pedig valamennyi ország közül Magyarországon mondták a legtöbben – tíz embérből kilenc –, hogy az ország rossz irányba halad (Lengyel–Molnár–Tóth 1996:625). Ez a tendencia először 1997 végén fordult meg: a megkérdezetteknek csak a 31 százaléka volt pesszimista a következő évet illetően. Ez az adat a hangulat érzékelhető javulásáról tanúskodik.

A jelenlegi helyzet azonban gyökeresen különbözik az előző választások előttiétől. Akkor egyértelműen „leváltós” hangulat jellemezte a közvéleményt. Az Antall-kormány hamar eljátszotta a köz bizalmát, és ezt gyakorlatilag sohasem tudta visszaszerezni. Pedig a 1994-es költségvetés eléggé egyértelműen választási költségvetés volt. A választásokra készülő Boross-kormány 3–4 százalékos gazdasági növekedést indukált, és a bérkiáramlás jóval meghaladta az inflációt. Ez azonban egyáltalán nem javította az MDF esélyeit 1994 májusában, pedig az emberek nagy része nem tudta, hogy a gazdaság élénkítésének a belső eladósodás volt az ára. A Horn-kormány valamivel jobban startolt, mint az elődje, és csak a „Bokros-csomag” után kezdtek esni megítélésének mutatói. Ugyanakkor 1997 áprilisa óta folyamatosan javul a kormány megítélése, és napjainkban csaknem ugyanakkora (40 pont) a bizalom indexe, mint a megalkulása utáni hónapokban (44 pont). A „sikertörténet” háttérében az is áll, hogy az emberek már a közeli jövő gazdasági kilátásai tekintetében is mérsékeltlen optimisták, míg a távolabbi jövőt illetően határozottan derűlátóak.

A Marketing Centrum 1997 novemberében végzett vizsgálata szerint a megkérdezettek 52 százaléka úgy érezte, hogy romlott az életszínvonal az elmúlt két évben. 38 százalékuk szerint nem változott, és mindössze 9 százalékuk válaszolta azt, hogy javult. Elsősorban a szegényebbek, a kevésbé iskolázottak, a nők és az ellenzéki pártok hívei mondták azt, hogy romlott az életszínvonaluk. A megkérdezettek életkora is befolyásolja a válaszokat: a legkevésbé a 18–29 évesek érzékelték az életszínvonal csökkenését. Ennek többek között az lehet az oka, hogy ők nem a „legvidámabb barakkban” megszokotthoz mérik jelenlegi életszínvonalukat. Amikor viszont azt kérdeztük az emberektől, hogy mire számítanak életszínvonaluk alakulása tekintetében 2000-ig, illetve 2000 után, akkor az derült ki, hogy a közvélemény rövid távon mérsékeltlen, hosszabb távon viszont határozottan optimista (6. ábra).

6. ábra

Hogyan fog alakulni az életszínvonala 2000-ig?
 És hogyan fog alakulni az életszínvonala 2000 után?
 (A megkérdezettek százalékában)

A 5. táblázatban -100 -tól $+100$ -ig terjedő úgynevezett mérleg-indexekre vetítve mutatjuk be a válaszok alakulását különböző társadalmi-demográfiai csoportokban. Az adatokból egyrészt az derül ki, hogy nincs olyan társadalmi csoport, amelynek többségét ne sújtotta volna a „Bokros-csomag”, másrészt viszont olyan sincs, amelyiknek a többsége legalább a távolabbi jövő tekintetében ne lenne derűlátó. Ennek hátterében az áll, hogy a magyar gazdaság teljesítményének várható alakulását még derűlátóbban ítélik meg az emberek, mint saját életszínvonalukét. A kormány képviselői nem győzik elégszer hangsúlyozni, hogy a társadalom áldozatvállalása nem volt hiábavaló, hiszen a magyar gazdaság végre ráállt a fenntartható növekedés pályájára³. Ezeket a nyilatkozatokat a hazai és a nemzetközi szakértők is rendre megerősítik, így a közvélemény hitelt adott nekik, és még az ellenzék támogatói is optimisták.

5. táblázat

Hogyan alakult, illetve hogyan fog alakulni az életszínvonaluk?

mérleg-indexre vetítve	idáig	2000-ig	2000 után
férfiak	-39	+9	+27
nők	-47	-1	+19
18-29 évesek	-18	+20	+38
30-45 évesek	-45	+5	+27
46-59 évesek	-53	-7	+10

60 év fölöttiek	-52	-2	+12
nincs érettségijük	-48	-2	+15
érettségizettek	-37	+15	+33
diplomások	-22	+19	+36
jövedelem szerinti alsó 20 százalék	-58	-2	+22
jövedelem szerinti alsó közép	-53	-4	+14
jövedelem szerinti közép	-48	+12	+32
jövedelem szerinti felső közép	-42	+2	+13
jövedelem szerinti felső 20 százalék	-30	+7	+24
Budapest	-49	-4	+12
megyeszékhelyek	-35	+22	+35
más városok	-43	+4	+21
községek	-43	-1	+22
Fidesz támogatók	-37	+18	+35
FKGP támogatók	-58	-9	+15
KDNP támogatók	-59	-17	+6
MDF támogatók	-51	+23	+46
MSZP támogatók	-25	+23	+36
SZDSZ támogatók	-27	+12	+30
nem tudja, nem mondja, nem megy el	-49	-11	+9
átlag	-43	+4	+22

A Marketing Centrum kérdőívén összesen 9 kérdés szerepelt a gazdasági várakozásokkal kapcsolatban. Ha az ezekre adott válaszokat együttesen elemezzük, akkor klaszteranalízissel⁴ négy csoportba sorolhatjuk a válaszadókat: 1) határozottan optimisták, 2) mérsékelten optimisták, 3) mérsékelten pesszimisták, illetve 4) határozottan pesszimisták. Az egymáshoz közeli csoportok között természetesen nem élesek a határok, de még a mérsékelten optimisták is jól elkülönülnek a mérsékelten pesszimistáktól. A határozottan optimistákra az a jellemző, hogy inkább elégedettek, mint elégedetlenek a „dolgokkal”, véleményük szerint az ország és településük gazdasági helyzete nem változott vagy javult az elmúlt két évben, a magyar gazdasággal és saját életszínvonalukkal kapcsolatos várakozásaik pedig pozitívak. A mérsékelten optimisták várakozásai is általában pozitívak, viszont az elmúlt két évet és „a dolgok állását” többnyire negatívan ítélik meg. A mérsékelten pesszimistáknak is rossz a véleményük az elmúlt két évről és a dolgok alakulásáról, ráadásul a közeljövőben sem várnak sok jót, viszont 2000 után többnyire ők is javulásra számítanak. Végül a határozottan pesszimisták minden tekintetben azok. A 6. táblázat adataiból az is kiderül, hogy a fiatalabbak valamivel optimistábbak, mint az idősebbek, akárcsak a magasabb jövedelműek, mint a szegényebbek. A legoptimistábbak viszont az MSZP hívei, míg a leginkább azok hajlanak a pesszimizmusra, akiknek nincs kedvenc pártjuk. Nyilván éppen az választási bizonytalanságuk egyik oka, hogy nem látják a kiutat.

6. táblázat

A gazdasági várakozások alapján képzett csoportok arányai
(a megkérdezettek százalékában)

	határozottan optimisták	mérsékelten optimisták	mérsékelten pesszimisták	határozottan pesszimisták
18-29 évesek	49	32	13	6
30-45 évesek	41	34	20	5
46-59 évesek	27	41	24	8
60 év fölöttiek	30	47	14	9
nincs érettségijük	29	42	20	9
érettségizettek	51	30	16	4
diplomások	58	31	9	2
jövedelem szerinti alsó 20 százalék	30	36	23	11
jövedelem szerinti alsó közép	26	45	24	5
jövedelem szerinti közép	47	40	10	3
jövedelem szerinti felső közép	36	41	16	7
jövedelem szerinti felső 20 százalék	46	28	19	7
Budapest	34	31	19	16
megyeszékhelyek	54	29	13	4
más városok	34	43	19	4
községek	32	43	19	6
Fidesz támogatók	21	44	23	12
FKGP támogatók	50	34	14	2
KDNP támogatók	24	43	24	9
MDF támogatók	25	41	29	5
MSZP támogatók	66	28	6	0
SZDSZ támogatók	54	27	13	5
nem tudja, nem mondja meg	21	44	23	12
megkérdezettek	37	38	18	7

A RENDSZERVÁLTÁS MAGYAR MODELLJE

Az adatokból láthattuk, hogy az MSZP nemcsak választójogi szempontból, hanem társadalmi elfogadottságát tekintve is sikeres. Annak ellenére az, hogy a rendszerváltás starthelyzetében állampárti gyökerei inkább hátrányt, mint előnyt jelentettek számára. És annak ellenére a legstabi-

labbak a pozíciói valamennyi párt közül, hogy – amint láttuk – a rendszerváltást a közvélemény a mai napig nem ítéli meg egyértelműen pozitívan. A többség szerint az életszínvonal és a gazdasági helyzet szempontjából jobb volt a rendszerváltás előtti időszakban, és a Horn-kormány elsősorban a gazdagok és a politikai tűzhöz közel ülők érdekeit képviseli. Az adatokból az is kiderült, hogy a Horn-kormányt az Antall-kormányhoz képest csak a sajtószabadság terén ítélik meg kedvezőbben. Mindezek ellenére ez utóbbi könyvelheti el magának azt a rendkívüli sikert, hogy kormányzási ciklusa utolsó évében az életszínvonal jövőbeni alakulásával kapcsolatos közhangulat irányában radikális fordulat következett be. (Ennek jelentőségével kapcsolatban talán elég csak arra a közismert tényre utalnunk, hogy a társadalom pesszimizmusa nem a rendszerváltással kezdődött. A tartósan rossz és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont vizsgálatai szerint a nyolcvanas évek elejétől még tovább romló gazdasági közhangulat és perspektívátlanság a Kádár-rendszer egyik válságtünete volt.)

Az MSZP sikerének magyarázata nem lenne teljes a tágabb társadalomtörténeti sajátosságok figyelembevételével. A közelmúlt kollektív feldolgozásának három, egymással összefüggő elemére gondolunk: a kontinuitások szerepére a politikai identitásban, a Kádár-korszakban végbement változásokban való társadalmi részvétellel és a rendszerváltás utáni politikai diskurzusok értékirányultságaira.

Magyarország a 20. századi történelemben valószínűleg európai rekordot állított fel a politikai változások számát tekintve. Az 1989-es rendszerváltással ebben a században a kilencedik rendszer kezdődött el. Ha az egymást váltó politikai rendszerek nem is tudták „leváltani” a társadalom egészét (bár úgy tűnik, időnként szerették volna), a folyamatoságait csak korlátozottan őrizni tudó társadalom jól megtanulta, hogy a politikában a legbiztosabb szabály az, hogy semmi sem biztos. A változások nemcsak azzal jártak, hogy „mától kezdve minden másképpen van”, hanem sokszor azt is jelentették, hogy „mától kezdve minden másképpen volt”. Az új politikai hatalmak igyekeztek visszamenőleg is legitimálni magukat.

A radikális fordulatok kompenzálására olyan védekező-elhárító mechanizmusok alakultak ki, amelyek lehetővé tették a kontinuitások őrzését a hétköznapi életvilágban. A szocializációban tovább adódtak azok a technikák, amelyekkel kompenzálni lehetett a politikai cikcakkokat. Informális eszközökkel, az egyéni stratégiák szintjén vissza lehetett csempészni a kontinuitásokat, egyre táguló koncentrikus körökben, a családi kapcsolatrendszer felől a társadalmiak felé. Ezzel a sajátos fellazítási technikával belülről lehetett az adott politikai rendszer kereteit mindjobban tágítani és a maga evolútív útját járó társadalom képére és hasonlatosságára formálni. Ezek a kompenzációs mechanizmusok érthetően akkor léptek igazán működésbe, amikor levert forradalmak és véres megtorlások jelölték ki a korszakhatárokat.

Az elmúlt száz évben három korszak hozott gazdasági fellendülést: a Ferenc József-, a Horthy- és a Kádár-korszak. Mindhárom korszak névadó személyisége véres terrorral került hatalomra. Azonban az is közös

volt bennük, hogy a hatalom megszilárdítása után gazdasági sikereket mutathattak fel, amelyek természetesen megkönnyítették a hatalommal való modus vivendit.

Ezek a magyar történelemben hosszúnak számító politikai időszakok, amelyek jelentős belső változásokon mentek át, kedveztek annak, hogy a politikai kultúra egyik legfontosabb elemévé az *alkalmazkodás* vagy éppen a *túlélés képessége* váljon. Ezek a képességek sajátos társadalmi, gazdasági és politikai kreativitások forrásaivá váltak. Ez az egyik társadalom-lélektani oka annak, hogy a Kádár-korszakkal megbékéltek az emberek. Akkor ugyanis valóban úgy érezhették, hogy kiismerték a rendszer logikáját, és hogy megtanulták „kicselezni”, aminek eredményeképpen egyre sikeresebbek lettek érvényesülési stratégiáik. Ez a tudás segített ugyan a rendszerváltással járó gazdasági nehézségek leküzdésében, de nem pótolta a demokratikus tapasztalatok hiányát.

Az egymást váltó politikai rendszerek arra is megtanították a polgárokat, hogy érdekeik érvényesítésében nem, vagy csak korlátozottan számíthatnak intézményes segítségre. Ezért a politikához való viszonyukban nagy jelentőségre tett szert egyfajta *politikai autarkia*. Eszerint az ember csak magában bízhat, a professzionális politikusokat és az intézményeket pedig ajánlatos kellő fenntartással kezelni, és építeni a klientalizmusra is. Aki ügyes, boldogul a szívességek adás-vételének piacán, kijárva érdekeit, megkötve egyéni szövetségeit, kiismerve a játékszabályokat. Az 1956-os forradalom leverésétől a Kádár-rendszer megszilárdulásáig, majd pedig a teljes eróziójáig vezető időszak azt mutatja, hogy a magyarok megtanultak gúzsba kötve táncolni. A túlélés képességének és a politikai autarkiaának a sikere a kádári „magyar modellben” csúcsozott ki.

A Kádár-rendszer a hatvanas évektől kezdve fokozatosan elnyerte a társadalom együttműködését. Az 1956-os forradalom elbukott ugyan, de az a politikai rendszer, amelynek nevében leverték, rákényszerült arra, hogy a forradalom néhány követelését megvalósítsa. A hatalomra került hatalmi apparátus leginkább abban különbözött az elődjétől, hogy – a forradalom kísérletétől félve – jobban figyelembe vette a társadalom igényeit. Mind a megtorlásokat, mind pedig a reformpolitika anticipálását ezzel a félelemmel magyarázhatjuk. Egy újabb népfelkelés elkerüléséhez viszonylagos társadalmi elégedettségre is szükség volt. A Kádár-rendszerben lehetőség nyílt az egyéni különalkuk megkötésére, bizonyos csoportok (értelmiségiek, szakmai csoportok) pedig együttműködésük fejében megkülönböztetett támogatásra számíhattak. Miközben a rendszer működésének érzelmi feltételei felmorzsolódtak, a térségben egyedülálló politikai stabilitása felértékelődött. És mert ez a stabilitás korlátozott érvényesülési lehetőségekkel is járt, ha sokan nem is azonosultak magával a rendszerrel, és nem is szerették, a status quót elfogadták. Tartós sikere a megbékélt társadalom együttműködésén és az egyéni és rendszer-szerű túlélési stratégiák találkozási pontjai mentén alkalmi közösséget teremtő cinkos egyvertéseken alapult⁶.

1956 után az érvényesülésben a pártérdemek és az ideológiai megbízhatóság mellett – esetenként pedig helyettük – az egyén szakmai teljesít-

ménye is szerephez jutott. Abban, hogy Magyarország a „szocialista tábor legvidámabb barakkja” lett, a társadalom együttműködése és a szakmai minőséget bizonyos fokig elismerő politika együttesen játszott szerepet.

A társadalmi élet fokozatos dezideológizálódását és felszabadulását a politika kontrollja alól az emberek paradox módon jelentős részben éppen a kommunista párton keresztül harcolták ki. Az egykori kommunista párthoz nagyon sok embernek volt köze. És bár az MSZMP taglétszámát tekintve nem érte el 1956 előtti elődjének több mint egymillió tag-ságát, fénykorában 800 ezer tagja volt. A kommunista párt („a Párt”) tagjait a hatvanas évekig jórészt „kommunistáknak” hívták a közbeszéd-ben, majd egyre inkább csak „pártagoknak”. Az MSZMP a hetvenes évektől formálisan megőrizte kommunista párt jellegét, de tagjai már nem voltak kommunisták. A tagság megnevezésének változása azt mutatja, hogy a pártagok csoporttudata és a társadalomnak a párthoz való viszonya is megváltozott. Az első időszakban az elnevezés a tagok és a nem-tagok közötti világnézeti különbségre utalt, az utóbbi időszakban viszont már csak szervezeti különbségre. A nyolcvanas évekre a gyakorlati együttműködés és az érzelmi elhatárolódás szimbiózisának valamennyi változata éppúgy előfordult a pártagok, mint a pártonkívüliek körében (Nagy 1989).

Az államszocializmus magyarországi modellje arra is példa, hogy a reformok az ilyen típusú rendszerek sírját is megássák. A Kádár-rendszer a magyar történelemben egyedülálló módon nem erőszakos úton bukott meg, hanem mindenekelőtt azért, mert „felfalta önmagát”: a lehető legbékésebb módon átment önmaga ellentétébe. Ez azonban csak azért következhetett be, mert az elfogadása és elutasítása közötti határvonal – tekintve az elfogadás és elutasítás két pólusán elhelyezkedő, demokratikus ellenzék és a rendszer elkötelezett aktivistái közötti viszonyt – nem jól elkülönülő csoportok között húzódott, hanem az egyéneken belül. Az emberek egyszerre voltak a rendszer hívei és ellenfelei; egyszerre voltak „kint” és „bent”. Nem igazán érezték benne otthonosan magukat, de belakták: a maguk részéről mindent megtettek, hogy elviselhetővé tegyék. A békés hatalomváltás ténye önmagában is bizonyítja, hogy a szembenállás és az azonosulás között elmosódtak a határok.

A rendszerváltás kivételesen békésen zajlott ugyan, de nem kevésbé tette próbára az állampolgárok alkalmazkodó képességét, mint a korábbi, esetenként erőszakos változások. Az új rendszerhez való alkalmazkodást a békés átmenet mellett lényegesen megkönnyítette három tényező:

– A változások nem voltak a társadalom ellenére. A polgárok ezúttal nem érezték úgy, hogy megint a megkérdezésük nélkül és akaratuk ellenére történik velük valami: az új rendszert valóban szabad választások legitimálták.

– Úgy tűnt, az új politikai rendszer polgárainak az egyéni boldogulás nyugati típusú és hosszú távú perspektíváját nyújtja.

– A Szovjetunió 1991-ben történt felbomlásával és az országot a Szovjetunióhoz fűző köldökzsinór elszakadásával felcsillant a kollektív stabilitás reménye is. Ez a remény abból táplálkozott, hogy a változásokkal

Magyarország nem Kelet-Európa legnyugatibb, hanem Nyugat-Európa legkeletibb országa lesz.

A rendszerváltást megnehezítette, hogy a társadalom számára nem álltak rendelkezésre érvényes magatartási és politikálási minták: a pártállami mintákat *már* nem lehetett követni, az újak *még* nem alakultak ki. A választók kegyeiért versengő pártok közül ezért hosszú távon annak volt a legtöbb esélye a sikerre, amelyik a leginkább átélhető, legkevesebb konfliktus és feszültség árán megtanulható politikálási stílust kínálja és képviseli, és amelyik ahhoz az élményhez juttatja a választópolgárokat, hogy az új politikálási stílust együtt alakították ki. Ezért nagy jelentősége lett annak, hogy az alakuló és újjáalakuló pártok hogyan határozzák meg magukat a társadalomhoz, a többi párthoz és nem utolsó sorban a közelmúlthoz képest.

A társadalom az első szabad választásokon az MDF-re azért mondott igent, mert az előző rendszert elutasította. Annak ellenére utasította el a Kádár-rendszert, hogy Magyarországon a többi kelet-európai országhoz képest viszonylagos jólét volt. Ezen az optikán keresztül értékelődött fel az életszínvonal és az ország gazdasági helyzete. A magyarok azonban nem csak azt érzékelték, hogy Kelet-Európában ők már-már Nyugatnak számítanak, hanem azt is, hogy Nyugat-Európából nézve ők is Kelet-Európához tartoznak. A rendszerváltástól elsősorban azt várták, hogy nyugati jólétet biztosító demokráciát teremtsen. 1992-ben az emberek 62 százaléka inkább olyan életet szeretett volna magának, amelyben alig lenne anyagi gondja, és csak 29 százaléka olyat, amelyben szabadon kifejezhetné véleményét. A gazdasági egyenlőséget fontosabbnak tartották, mint a politikai szabadságjogokat (Lázár 1993). Emellett azt is várták, hogy az új rendszer ne utasítsa el radikálisan az előzőt: ne vegye el tőlük azt, amit akkor kivívtak maguknak.

Az adatokból láthattuk, hogy a rendszerváltással csak nagyon finoman billent az új rendszer oldalára a társadalmi elégedettség mérlege, és fennállt a veszélye – Magyarországon inkább, mint a többi volt szocialista országban –, hogy a legkisebb súlytól is visszabilien az előző rendszer javára. A korabeli közvélemény-kutatásokból nagyon hamar kiderült, hogy az első szabad választások után kormányra került koalíciós pártok csalódást okoztak a társadalomnak. Ahogy már említettük, a csalódást csak részben magyarázhatjuk a nyilvánvaló gazdasági nehézségekkel, a 10–12 százalékos munkanélküliséggel és a felerősödő szegregációs folyamatokkal. Egy új politikai struktúra elfogadásában az is sokat nyom a latban, hogy a politikai aktorok milyen elemekkel és hogyan legitimálják, hogyan határozzák meg magukat, és hogy a társadalom mely rétegei mennyire érzik sajátjuknak politikálási stílusukat, problematikájukat és értékrendjüket.

Az 5. ábrából egyértelműen kiderült, hogy az Antall- és a Horn-kormány összehasonlításából ez utóbbi csak a nagyobb sajtószabadság szempontjából került ki számottevő fölényrel győztesen. Ennek az adatnak azért is tulajdonítunk nagy jelentőséget, mert úgy véljük: a szabadság élményéhez fokozatosan hozzászokott társadalom számára szűken vett jelentésénél többet is szimbolizál. Talán nem járunk messze az igaz-

ságtól, ha megkockáztatjuk: valamiféle diffúz „szabadság-érzés” is kifejeződik abban, hogy a sajtószabadság kérdésében a Horn-kormány javára billen a mérleg. Ugyanilyen szempontból tartjuk figyelemreméltónak azt a közvélemény-kutatási adatot is, amely szerint a Horn-kormány elődjénél jobban képviselné az idősek érdekeit, az Antall-kormány viszont az egyház érdekeit képviselte volna jobban. Az előbbi adat ugyanis feltételezésünk szerint nem pusztán nyugdíjpolitikai szempontból értelmezhető, hanem azok állásfoglalásaként is, akik a Kádár-korszakban éltek le életük nagy részét. És az egyházpolitikai ügyekben járatos olvasó előtt nem szükséges talán azt sem bizonyítanunk, hogy az egyházak érdekeit jobban képviselő Antall-kormány képzetében az ideológiai sztereotípiákon túl a nagy mértékben laicizálódott magyar társadalom értéktulajdonításai is kifejeződnek. Az MDF-kormányvaló elégedetlenségben tehát közérzeti szempontok, a társadalom és a kormányzó pártok ideológiákhöz való viszonya közötti különbségek és politizálási stílusbeli különbségek is közre játszottak.

A két kormány összehasonlításában szerepet játszó „puha” tényezők között kell említenünk azt is, hogy az MDF-kormány nem tudta kezelni az előző rendszerhez való viszonyt. Az előző rendszer elutasítása során – ami logikus önmeghatározási dimenziója egy rendszerváltó pártnak – nem vette eléggé figyelembe a 20. századi magyar történelemnek talán a legfontosabb társadalomlélektani tapasztalatát, hogy a társadalmat nem lehet leváltani: az új rendszert azokkal kell építeni, akik közreműködtek az előzőben. Az MDF nem vállalta a társadalmi kontinuitást az előző rendszerrel. Nem tudta vagy nem kívánta kezelni azt a tényt, hogy az előző rendszerbe a társadalom jelentős csoportjai mélyen integrálódtak.

Az MDF koalíciós partnereivel együtt lelkiismeretfurdalásra kényszerítette az embereket. Anélkül határolódott el az előző rendszertől, hogy „feloldozást” kínált volna működtetőinek, és hogy egyértelművé tette volna: ez nem jelenti a társadalomtól való elhatárolódást is. Nem számolt az évtizedek folyamán végbement belső folyamatokkal, a társadalomnak az államszocializmus felbomlásában játszott „hangamunkájával”, de azzal sem, hogy a reformkommunisták már nem voltak azonosak az egykori kommunistákkal. Ezzel maga is hozzájárult az irántuk való rokonszenv növekedéséhez. Ugyanakkor olyan történelmi előzményekkel próbálta magát legitimálni – eszmeileg a múlt század második felének szabadelvű gondolkodóit vallotta elődeinek, politizálási stílusa pedig a Horthy-korszak konzervatív hagyományait folytatta –, amelyekkel az emberek többsége nem tudott azonosulni.

Végül a rossz közérzethez az Antall-kormány erőteljes ideologizálási hajlama is hozzájárult. Az önmaguk profilját kereső koalíciós pártok ideológiukuma egyrészt a befolyásolás alapvető intézményeinek: az iskolának és a médianak a világnézeti meghatározásáért, másrészt a történelmi legitimitáció megszerzéséért folytatott harcban fejeződött ki a legteljesebben. E pártok a valós nemzeti kérdésekre és a kisebbségi sorban élő magyarok problémáira sem pusztán politikai válaszokat kínáltak, hanem ideológiaiakat is. Ezekkel a válaszokkal a társadalom jelentős része nem tudott azonosulni. Az első szabad választások legsikeresebb pártja

kirekesztő párt volt abban az értelemben, hogy a vele való azonosulás mélységesen ideológiai alapokon történt. Az ideológia eluralkodása pedig a Kádár-korszak egyik nagy társadalmi „vívmányának”: a dezideologizált mindennapi létnek az elvesztésével fenyegetett.

A rendszerváltással az egész társadalom erőteljes tanulásra kényszerült. A pártok melletti elkötelezettségek kialakulása Magyarországon egy több ismeretlenes egyenlethez hasonlított a leginkább. Egyrészt az új pártoknak maguknak is meg kellett formálniuk arculatukat, meg kellett határozniuk önmagukat és meg kellett találniuk helyüket a többi párt között. Másrészt a társadalomnak is meg kellett tanulnia eligazodni a pártok között, és tisztázni a hozzájuk való viszonyát. Ebben a tanulási folyamatban az MSZP a „már ismerjük” biztonságát keltette. Az új pártokban való csalódás után az emberek úgy érezték, hogy ennek a pártnak a logikáját ismerik a legjobban: az MSZP-t az előző évtizedekben már „megtanulták”, vele kapcsolatban tudják, mire számíthatnak?

Az MSZP – ellentétben az előző ciklus koalíciós pártjaival – vállalhatóvá tette a rendszerváltás előtti múltat. Ezt annál könnyebben is megtehetette, mert ez a múlt a sajátja is volt. Miközben mind formailag, mind tartalmilag megváltozott, az első ciklusban ellenzéki pártként tudott profitálni sajátos kontinuitásából (professzionalizmusából, kapcsolati tőkéjéből, kiépült gazdasági pozícióiból), és jól szervezett párt lett. De talán ennél is fontosabb, hogy nyelvezete ismerős volt. Azt a modern és pragmatikus politikai nyelvet beszélt, amely történelmileg igen rövid idő alatt – a Kádár-korszak utolsó éveiben, majd pedig a Németh-kormány alatt – honosodott meg Magyarországon, és amelyben a társadalom jelentős része hosszú idő után először ismert a saját gondolkozásmódjára és problémáira. Az MSZP sikerrel testesítette meg a változások és folyamatosságok egységét. Sokak számára vállalhatóvá tette az előző rendszerben játszott szerepeket. Tömegpártként viselkedett, pragmatikus volt, és ideológiai kérdésekről egyáltalán nem beszélt. Az új ideológiai pártok között az MSZP ideológiamentessége felértékelődött a társadalom szemében.

Az MSZP tehát a Kádár-rendszerben szocializálódott széles társadalmi rétegek számára „a mi kutyánk kölyke” volt: kapocs a közelmúlt és a jelen között, a társadalom egykori kollektív énjének vele együtt változó darabja. Rajta keresztül nemcsak az előző rendszerben kialakult sajátos, az évtizedek folyamán kommunistából a kommunista párt tagjává, majd reformkommunistává vagy a reformkommunisták szimpatizánsaivá, a rendszerváltás után pedig szocialistává vagy egyszerűen csak baloldali érzelművé alakuló identitások váltak vállalhatóvá, hanem a pártonkívüliként való együttműködés emlékei is. Az előző rendszerekben gyökerező politikai identitások nyilvános vállalására a szakadásokból álló 20. századi történelemben szinte soha nem nyílt lehetőség.

JEGYZETEK

- ¹ Egy apró adalék mindehhez: a volt községi tanácselnökök 70 százalékát 1990-ben polgármesternek választották (Vajda 1991:10). Nagyon jelentős hányadukat pedig az 1994-es önkormányzati választásokon teljesen demokratikus körülmények között másodsorú is újraválasztották a polgárok.
- ² Az adatok a Marketing Centrum 1998. januári, februári és márciusi, összevont adataiból származnak.
- ³ Az Európai Unió számításai szerint az egy főre jutó GDP 1996-ban Csehországban 8422 dollár, Magyarországon 5962, Lengyelországban 4669 dollár. A londoni *The Economist Intelligence Unit* szerint Magyarországon a bruttó nemzeti össztermék, a GDP 1998-ban várhatóan 4,5 százalékkal, Lengyelországban 5,2 százalékkal, Csehországban 3,3 százalékkal növekszik majd. A magánszektor részaránya a hivatalos bruttó hazai termékben (GDP) 1993-ra már elérte az 50–55 százalékot, ami a környező országokhoz képest igen magas arány. A Cseh és a Szlovák Köztársaságban ez az arány 30–30 százalék volt. A régiókba áramló működő tőke beruházások mintegy 33 százaléka érkezett hazánkba.
- ⁴ A klaszteranalízis olyan matematikai-statisztikai eljárás, amely több kérdés alapján úgy osztályozza a válaszadókat, hogy a csoportok közötti különbséget maximalizálja, miközben a csoporton belülieket minimalizálja.
- ⁵ 1918: Az „öszirózás forradalom”; 1919: a Tanácsköztársaság; 1919: Horthy hatalomra jutása; 1944: a Szálasi-féle nyilaskeresztes hatalomátvétel; 1945: a koalíciós időszak kezdete; 1948: a „fordulat éve”; a Rákosi-rendszer stabilizálódása; 1956: a forradalom; 1956: a Kádár-rendszer kezdete; 1989: a rendszerváltás, tárgyalásos átmenet a demokráciába.
- ⁶ Itt emlékeztetjük az olvasót azokra a politikai viccekre, amelyeknek éppen a rendszer és az egyén sikeres túlélési képessége, mint a kollektív identitás egyik büszkesége volt a tárgyuk. Ezek a viccek rendszerint a legfőbb politikai vezetőikben megtestesített Szovjetunió, Magyarország és Amerika különböző szempontú összehasonlításáról szóltak, természetesen mindig Magyarország javára. Annak a viccnek például, amelyben Reagan, Breznyev és Kádár megtudja a Jóistentől, hogy két hónap múlva vízözönt bocsát a bűnös Földre, az a magyar csattanója, hogy Kádár munkágyűlést hív össze Angyalföldön, amit a rádió és a televízió élőben közvetít. elmondja a Jóistentől kapott információt, és csak annyit tesz hozzá: „Eltársak, két hónapunk van rá, hogy megtanuljunk a víz alatt élni.”
- ⁷ Ez néha nagyon „magyar módra” fogalmazódik meg a közgondolkodásban. Gyakran lehet például hallani azt a véleményt, hogy azért fognak majd megint az MSZP-re szavazni, „mert »ezek« már jól laktak, ha viszont egy másik párt kerülne hatalomra, akkor azok csak most kezdenék megszédni magukat”.

HIVATKOZÁSOK

- Kinek az érdekében kormányoznak? Mely csoportok ügyét képviselte, illetve képviseli az Antall- és a Horn-kormány? A Gallup 1993-as és 1998-as közvélemény-kutatása, *Népszava*, Gallup, 1998. március 14.
- Lázár Guy 1993. Jólét vagy szabadság? Közvélemény-kutatások a rendszerváltásról, *Mozgó Világ*, 8. 39–52.
- Lengyel E.–Molnár Z.–Tóth A. 1996. Közép- és kelet-európai vélemények gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 1995-ben. In: *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Központja Magyar Alapítvány
- Mareco Kft 1998. Fordulat kezdődött a magyar közhangulatban? A Mareco Kft. év végi felmérése a világ ötvennyolc országáról. *Magyar Nemzet*, 1998. január 3.
- Nagy Lajos Géza 1989. A kettészakadt társadalom. A lakosság, az értelmiség és saját tag-ságának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 4.
- Vajda Ágnes 1991. Az 1990-ben megválasztott képviselők és polgármesterek. *Statisztikai Szemle*, 10.
- Vásárhelyi Mária 1988. MSZMP-tagok klónozása. *HVG*, március 14. 55.